

Hadvidennek hívják. Gotlondon gyakori a *Jakob* és a *Båtel*, így elterjedt a *Jakobsson*, és a *Båtelsson*.

ELISABETH FUCHSHUBER-WEISS Staatennamen für Deutschland zwischen 1800 und 1990, ein Thema zwischen Geschichte und Namenforschung (Németország államnevei 1800 és 1990 között, a történelem és a névkutatás szemszögéből). A referátum a terület 100 éves történetét tekinti át a nevek segítségével. A névváltozások indítékai ismertek. A tanulmányt olvasva ismét szembesülünk azzal a ténnyel, hogy a sorsfordító történelem milyen döntő szerephez jut a névadásban.

Az 1800-as évek elején Németországot különálló kisebb egységek alkotják. (Pl. *Bajor Választófejedelemség, Szász-Weimari Hercegség*.) Nevüket a dinasztikus érdekek, földrajzi egységek szerint kapták. Együtt a Német-Római Császárság részei. 1806-ban, a napóleoni háborúk idején 16 német állam keletkezett, melyek a *Rajnai Szövetség* nevet kapták. 1871-ben Bismarck egyesítette a különálló tartományokat. Létrejött a *Német Császárság*. Az I. világháború elvesztésével 1918-ban megalakult a *Német Köztársaság* – *Weimari Köztársaság* néven vonult be a történelembe. A nemzetiszocialisták uralomra kerülésével Németország a *Harmadik Birodalom* nevet kapta. Ausztria bekebelezése után *Nagynémet Birodalom* néven szerepelt. 1945-től *Német Szövetségi Köztársaság* és *Német Demokratikus Köztársaság*. E megosztottság 1990-ben megszűnt. Ekkor egyesítették ismét a területet *Németország* néven. A dolgozat a 6. kötetben megtalálható.

A hat kötet lelkiismeretesen megírt, szép tanulmányait heteken át olvastam és fordítottam. Mit őrizhetek meg a 234 témából, mielőtt visszaküldöm a kiadónak? Igényes-séget, sokszínű tudományágunk szeretetét. E gondolatok foglalkoztattak, mikor az Akadémiai Könyvtár Beszerzési Osztályára telefonáltam. E könyvek 2003 januárjától a mi könyveink. Az Akadémiai Könyvtárban mindannyiunk számára hozzáférhetőek.

VITÁNYI BORBÁLA

EGY MUTATÓRÓL KÉT VERSBEN*

1. Két évtizednyi aprólékos filológiai munka eredményeként az 1990-es évek elején három vaskos kötetben, kb. 2500 lapon megjelent a Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771) című forráskiadvány, mely ÖRDÖG FERENC közismert hozzáértésének és töretlen munkakedvének eredményeként látott napvilágot. (I. köt. 1991; II. köt. 1992; III. köt. 1993; kiadók: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és Zala Megye Önkormányzati Közgyűlése, Budapest–Zalaegerszeg.) Ezekhez társult 1998-ban IV. kötetként a mutatókat tartalmazó könyv, mely a maga 639 lapjával és a csatolt mellékletekkel terjedelmét tekintve is méltó módon illeszkedik a törzsanyagot tartalmazó kötetekhez. A teljes művet FEHÉRTÓI KATALIN ismertette a Magyar Nyelv hasábjain (I. kötet: 1993 (89): 229–235; II–IV. kötet: 2000

* *versben* '-szor/-szer/-ször': tájnyelvi szó, 1576-os első írásos adattal; megszilárdult ragos alakulat a *vers* 'sor; ismétlődő szakasz' főnévből és a *-ben* határozóragból. E folyamat jelentéstani alapja egy adott tevékenység ismétlődése. (Vö. Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen.)

(96): 101–107). Az alábbiakban jómagam csupán a mutatókról, illetve felhasználhatóságuk néhány szempontjáról írok.

2. A szóban forgó mutató a magyar és német nyelvű útbaigazítás (5–17) és a legfontosabb dokumentumok magyar, valamint németre fordított szövege (621–638) közötti mintegy 600 lapon öt fő egységre tagolódik: I. A családnevek mutatója (19–339); II. A keresztnévek mutatója (341–522); III. A helynevek mutatója (523–563); IV. A szentek és ünnepek mutatója (565–568); V. Szó- és tárgymutató (569–619).

Az ötféle mutató közül az elsővel még annak kézírati állapotában megismerkedhettem, hiszen ennek a résznek az egyik hivatalos lektora voltam, ezért itt az erről kialakult véleményemet fejtem ki valamivel részletesebben – ez a helyzet ad magyarázatot cikkem címére is.

A közel hat évvel ezelőtti lektori jelentésemet azzal kezdtem, hogy a szerző a zalai népesség-összeírásokat közzétevő három vaskos kötetben található sok ezernyi család-név könnyű megtalálása érdekében állította össze a mutatót. A hihetetlen kitartást és a felbecsülhetetlen értékű anyag iránti tiszteletet, sőt alázatot követelő munka végeredménye egy olyan páratlan adathalmaz, amely a legterjedelmesebb magyar családnévgyűjtemény a 18. század közepéről. A mutatóból nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy mely betűsorok szolgáltak családok jelölésére 250 évvel ezelőtt az akkori Zala megye területén, hanem az egyes nevek után álló számok utalnak a településre, a név forrására, sőt még a családra is.

Ezen kívül a családnévmutató több mint 320 nyomtatott lapja nemcsak a magyar kiindulású kutatásokhoz ad óriási anyagot, hanem szlavisztikai és germanisztikai vizsgálatokhoz is, hiszen a szerkesztő – helyesen – meg sem kísérelte „kirostálni” az idegen anyagot. A felsorolt több ezernyi név között igen sok a szláv, de még ezeknél is lényegesen számosabb német eredetű név található. Ezek igen jól mutathatják azt, hogy egy német (főleg bajor-osztrák változatú) név hangtanilag miként honosodik meg és lesz magyarrá (l. *Wagner > Bognár*), illetve a magyarban rögzült alakból vissza lehet következtetni a korabeli-régebbi német ejtésre is (ezekről alább még részletesebben is szó lesz).

3. A nyomtatásban megjelent mutatókat olvasva is feltehető, hogy a feltárt korszakból adatolható sok-sok német név jelentős része nyilván etnikailag is német személyeket jelölt, ami településtörténeti következtetések levonására is alkalmas: a 18. század közepén az akkori Zala megyében a törökök kiűzését követően már kiteljesedett a német anyanyelvűek betelepítése.

Az ilyen nagy terjedelmű adattömeg elrendezésére legalább kétféle megoldás kínálkozik. Az egyik a kényelmesebb: az egyes adatokat (akár ugyanazon név alig-alig eltérő változatait is) szoros betűrendben a saját alfabetikus helyükön megadni; így azonban az alakilag (és esetleg etimológiailag) egymással nyilvánvalóan összefüggő nevek elszakadnak egymástól, s így a mutató információs értéke alacsonyabb (bár ezzel együtt is jól kezelhető lehet!).

A másik a nehezebb, sőt bizonyos veszélyeket is magában rejtő eljárás: egy meghatározott névalak mellé (mely lehet az adott forrásokból megállapítható vagy ma is élő legáltalánosabb forma) fölgyűjteni az odavonható alak- és írásváltozatokat. Ezt a szerző elég nagy következetességgel meg is teszi; pl. a 260. lapon a *S á r i* főváltozat mellett „lásd még”-ként szerepelteti a *Saári*, *Sáári*, *Sari*, *Sarj*, *Sary* stb. alakokat is. A mutató használati értékét nagyban növeli az, hogy ugyanez „visszafelé” is működik. Vagyis: a

Saári, Sari, Sarj stb. változatoknál utalás található a „gyűjtőalakra” is, pl. így: *Saári* 156/6A/1; → *Sári*. Ez még az ilyen egyszerűbb esetekben is célszerű, ám vannak olyan nevek, amelyek a visszautalás nélkül (látszólag) gyökértelenek; pl. a *Bajszák* és a *Bajzék* stb. alakokat még talán a nevek világában valamelyest jártas olvasó sem tudja a *Bajzath*-hoz kapcsolni, jóllehet ez eléggé evidensnek tűnik. Hasonló a helyzet az *Acsbo*, *Ácsboth*, *Ásbot* stb. variánsokkal, melyek az *Osváld* utáni „lásd még”-ben szerepelnek.

Ez azonban már átvezet egy másik problémához, ennek a rendezési eljárásnak az ingoványos területére. Miként az a szóban forgó mutatónkból is jól látszik, az egyes (család)neveknek – akár magyarok (vagy már azzá idomultak), akár még érzékelhetően „idegenek” – az idők folyamán számos hangalaki és írásváltozata alakult ki. Ezek az eredeti formától és egymástól is annyira elszakadhatnak, hogy még az átlagosnál jobban művelt olvasó számára is teljesen más névnek minősülnek. Ilyen például a fent említett *Acsbo* ~ *Osváld* névpár, a *Csanád*-nál említett *Csina*, a *Csabor*-nál található *Csöbrö*, a *Dénés* adatai után említett *Genyes* és *Jenis* stb. Ördög Ferenc az ilyen, egymástól nagyon elszakadt neveket is igyekszik egy „főszóhoz” hozni: ez dicséretes, de bizonyára nem maradéktalanul végrehajtható törekvés, ugyanis számos esetben csak alapos etimológiai, hangtani, művelődéstörténeti kutatások után lehet az összefüggést valóságnak tekinteni. A mutató szerkesztője a feldolgozott anyag ismeretében nyilván könnyebben tud összekapcsolni bizonyos neveket, ám nem biztos, hogy minden összefüggést fel lehet ismerni az adathalmaz rendezésekor. Ezzel együtt is jónak tartom ezt a fajta eljárást, annál is inkább, mivel a bevezetőben utalást találunk arra, hogy az említett módon a nagy valószínűséggel összetartozó és a szerkesztőtől felismert összefüggések vannak jelölve.

Az „etimológiai” alapon való egymásra utalásnak azonban – helyesen – a szerző maga is igyekezett korlátot állítani: ezért nincs „lásd még” a *Bernhard*-nál a *Bernát*-ra, a *Bognár*-nál a *Wagner*-ra, a *Sebestyén*-nél a *Bastian*-ra stb., pedig ezek a párok eredetüket tekintve teljesen összefüggnek egymással.

A kézirati változathoz képest eltűnt az utalás a következő esetekben: *Faigl* ↔ *Fait*, *Fájt* stb.: az első név a középfelnémet *veige* 'félénk, gyáva' vagy *vige* 'füge' szóval függ össze, míg a második a német *Veit* (magyar *Vid*) változata is lehet; *Jáki* és változatai ↔ *Jákli* és változatai: az első lehet helynévi eredetű ('*Ják* településről való'), de lehet írásváltozata a másodikként említett *Jákli*-nak is, mely a német *Jackel* (~*Jakob*) átvétele lehet, vagyis az összefüggés bizonytalan; *Schneider* ↔ *Snidár*: a kettő csak „végső soron” tartozik egybe: a 'szabó' közszói jelentésű német *Schneider* családnév – úgy gondolom – átkerülhetett több szláv nyelvbe is, és a *Snidár* esetleg ezek (egyikének) közvetítésével jelent meg a zalai nevek között; *Kamer* ↔ *Kamerle*, *Kamerling*: az elsőhöz képest az utóbbiak képzett alakok, azaz más „lexémák”, ezért nem lett volna szerencsés őket egy utalással a közvetlen(ebb) összefüggésű nevek közé sorolni.

4. A családnév gyűjteménye egyébként jól mutatja azt is, hogy egy-egy német (főleg bajor-osztrák változatú) név hangtani szempontból (majd írásformájában is) miként honosodik meg és lesz magyarrá. Erre példaként a ném. *Binder* > [*~Bintér~Pinder~Pinter*] m. *Pintér*, a ném. *Oswald* > [*~Osbát~Acsbod*] m. *Asbót*, illetve *Osvát*, a ném. *Wagner* > [*~Vagner~Bognar*] m. *Bognár* stb. szolgálhat. Ezt a folyamatot akarva-akaratlanul a plébánosok is befolyásolták, ugyanis ők – ahogy erre Ördög Ferenc műve I. kötetének 9. lapján utal – a kiejtéshez híven igyekeztek lejegyezni a neveket, persze mindenki úgy, ahogy hallotta (hallani vélte vagy akarta), s olyan helyesírással,

amelyet éppen ismert, használt. Ehhez járult még az, hogy egyes papok nyilván ismerhetek bizonyos német írásgyakorlatot (valamilyen egységesebb, a regionális változatok fölött álló helyesírást, amelyet az egyszerűség kedvéért „irodalmi”-nak nevezünk), s ez is jelentősen befolyásolta az írásban megjelenő neveket. Ezekből a tényekből két dolog következik: először is egy bizonyos fajta „rendetlenség” a névírásban, ami a névazonosításban okozhat gondot, másodsor pedig a nyelvtörténeti–dialektológiai hasznosítás lehetősége.

Nézzük az első esetet! A német (vagy „német”?) *Beck* (az adattárban 2 adat) és a magyar (magyarrá vált) *Pék* (41) családnévnek számos írásváltozata található a mutatóban, pl.: *Bek* (ez a „gyűjtőnév”, ehhez van az összes *b* kezdőbetűs név irányítva), *Beek*, *Bekk*, *Bék* stb., illetve *Peck*, *Pek* (12), *Pekk*, *Péck* stb., amelyeknek a „gyűjtője” érthető módon a *Pék* változat. Pusztán az írott alakok alapján elég nehéz eldönteni, hogy melyik „még német” és melyik „már magyar”, hiszen a német szókezdő *b* a bajor-osztrák (a továbbiakban: b-osztr.) kiejtésben kötelezően *p*-ként realizálódik (de az alapul szolgáló köznévi normatív helyesírásában mindig *b* jelenik meg), s a régebbi nyelvben „szabályos” *ck*-t is írhatták *kk*-val vagy egyszerű *k*-val. Ördög Ferenc salamoni döntést hozott, amikor a *b* kezdetűeket a *Bek*-hez, a *p* kezdetűeket pedig a *Pék*-hez utalta, s valójában nem is tehetett mást: a nevek „szétszalazása” (hogy Pusztai Ferenc kollégám szavát használjam) a konkrét települések konkrét személyeihez kapcsolódóan a mutatót felhasználó kutató feladata lehet.

Ehhez hasonló helyzetből más megoldást választott a szerző a *Peter* és *Péter* esetében, hiszen az első változat adatsora (23) végén nyílt utal a *Péter*-hez, ahol kb. 70 adat található. Itt talán nyilvánvalónak tűnhet, hogy a *Péter* formában írt változatok „magyar” nevek, a *Peter* alakban írtak „etnikai–nyelvi” hovatartozását pedig nem lehet eldönteni, s így jogosnak tekinthető a két névalak összefüggesztése. Meg kell azonban jegyezni, hogy az *é*-vel írt alakok sem tekinthetők mindig „magyar” névnek (másként: nem biztos, hogy magát magyarnak tekintő embert jelölt): anyai nagyapám, a Leányváron született, majd Csolnokon felnőtt *Péter* Pál – nevének „magyaros” írása ellenére – joggal tartotta magát németnek (német származásúnak, német nemzetiségűnek, avagy „sváb”-nak: a helyzet pontos definiálása kívül esik a névtanon...). Az említett két település ugyanis 1945/46-ig szinte teljes mértékben német nyelvű, német etnikumú falu volt (ehhez a kérdéskörhöz vö. GERSTNER 2001a).

5. A nevek (jobbára) fonetikus lejegyzéséből adódó második esetre, vagyis a német és magyar nyelvtörténeti–dialektológiai tanulságok levonásának lehetőségére a következő néhány példa szolgálhat. Német szempontból az adattárban szereplő nevekben nagyon jól megfigyelhető a már fentebb is említett jelenség, a szókezdő *b*-nek *p*-s realizációja (az adattárban nem szereplő írásváltozatok itt és a következőkben szögletes zárójelben állnak): *Perger*→*Berger*, *Plum* [vö. *Blum*], *Peckman* [vö. *Beckmann*], *Prontvainer* [vö. *Brantweiner*], *Paur*→*Bauer* és még sok más.

Bajor-osztrák nyelvjárási jelenség a középfelnémet *ei*–*ai* diftongusoknak nazálisok előtti *á*-vá válása (vö. MOLLAY 1982: 152): *Plaistán* [vö. *Bleistein* vagy *Blaustein*], *Praunstán* [vö. *Braunstein*; az adatok között van *Prunstein* alak is, ami nyilván a „normatív” helyesírás követéséből fakad]. Jellegzetesen b-osztr. jelenség a *Baum* ’fa’ főnév *au* diftongusának hosszú *á*-ként való realizációja (vö. MANHERZ 1977: 64): *Opflpam* [vö. *Apfelbaum*], *Pångort* [vö. *Baumgart*], *Pámer* [vö. *Bäumer*; van *Paum* adat is] stb. Ugyancsak jellemző a b-osztr. nyelvjárásokra, hogy az irodalmi nyelvi nyílt rövid és

hosszú *á* zártabban, nagyjából a magyar *o* és *ó* nyíltabb változataként hangzanak (vö. MOLLAY i. h.), s ennek nyomait a mutatóban is felfedezhetjük: *Poder* [vö. *Bader*; van *Pader* adat is], *Odler* [*Adler*; ilyen írású adat is van a mutatóban, de sajnos nem találunk utalást erre az összefüggésre], *Opfl* [vö. *Apfel*], *Puchmon* [vö. *Buchmann*], *Pochmájer* [vö. *Bachmeier*], *Popszt* [vö. *Papst*] stb. A b-osztr. nyelvjárások közötti egyik különbségként jelentkezik az óbajor, illetve középfelnémet *uo* kettőshangzónak *ui*, illetve egy redukált *a* hangot tartalmazó *ua* formában való realizálása (vö. MANHERZ 1977: 63); ez a diftongus az irodalmi nyelvben (általában) hosszú *ú*-ként hangzik. Az Ördög Ferenc feldolgozta anyagban mindkét nyelvjárási változatra, de az irodalmi helyesírású alakra is találunk példákat: *Guat*, *Gueth*, *Guoth* stb. [vö. *gut*; a mutatóban ezek az adatok a *Goat* „főalagnál” a „lásd még” szakaszban vannak összegyűjtve], *Puichmon* és *Puchmon* egymásra utalással [vö. *Buchmann*], *Pfluiger* [vö. *Pfluger*] stb.

6. A családnévi mutatóban szereplő neveknek természetesen magyar nyelvtörténeti vonatkozásai is vannak. Az egyik legjellemzőbb a már fentebb is idézett ném. *Wagner* > m. *Bognár*, valamint a ném. *Wolff* > (? m.) *Bolff* és a ném. *Weber* > (? m.) *Beber*, *Béber* megfelelés: ezek – mint közismert – a magyar hangtörténet klasszikus bizonyító példái arra, hogy ezeknek a német (b-osztr.) szavaknak az átvételekor a magyarból (legalábbis annak nyugati változatából) már eltűnt a bilabiális zöngés réshang [β], ezért a kétségtelenül ezeket tartalmazó b-osztr. szavak kényszerű módon *b* bilabiális szókezdettel honosodtak meg a magyarban. (A *Wolff*~*Bolff* névpár játszott szerepet a Fertő tó közelében fekvő *Balf* helységnév keletkezésében is; vö. FNESZ., *Gerstner* 2001b: 331, *Mollay* 1982: 579–581.)

Tipikus jelenség a b-osztr. szóvégi szótagképző *l*-nek magánhangzóval bővített átvétele a magyarba (jellegzetesen *-li* formában), ahol a hangkapcsolat így felel meg a szótag követelményeinek: (? n.) *Pankl* ~ (? m.) *Pankli*, (? n.) *Hedl* ~ (? m.) *Hédli*, (? n.) *Schlegl* ~ (? m.) *Slegli* stb.

Ugyancsak a német > magyar átvételi folyamat következménye, hogy az átadó nyelvben meglevő mássalhangzó-torlódások a magyarban valamilyen módon feloldódnak, amit a következő néhány példa is igazolhat: n. *Pfaifer* [vö. *Pfeifer*] > (? m.) *Fájfer*, n. *Pfister* > (? m.) *Fister*, n. *Pfailer* [vö. *Pfeiler*] > (? m.) *Failer*; n. *Klinger* > (? m.) *Kiling*, n. *Schvab* [vö. *Schwabe*] > (? m.) *Sovab* stb.

Találhatunk a családnévek mutatójában olyan névváltozatokat is, amelyek arra utalhatnak, hogy magyar neveket esetleg német anyanyelvű, éppen ezért „így halló” plébános jegyzett le. Két példa lehet erre a *Pákaj* névnek *Pakoi* és *Pákoi*, valamint a *Pápai* névnek *Pápoi* (*Pápoj*) alakja. A magyar rövid labiális *a* fonémát a német fül jobbra nyíltabb *o*-nak hallja, s talán ez magyarázza a *Pákoi* és *Pápoi* változatok *o* betűit. A jelenségnek azonban lehet magyar nyelvjárási magyarázata is: a Dunántúl nyugati részére jellemző az *á* utáni *a* > *o* záródás (asszociatív *o*-zás) (vö. JUHÁSZ 2001: 268, 272), így a *Pákoi* és *Pápoi* a „magyarul hallott” változatot tükrözheti.

7. Nos, eddig tartott az ismertetés két versben, hiszen a mutatókötet többi részét magam is csak a megjelenés után ismerhettem meg. Fontosnak tartom azonban, hogy legalább röviden ezekről a fejezetekről is írjak. A keresztnévek mutatójában a törzsanyag valamennyi keresztnév írás- és alakváltozata megtalálható. A kor gyakorlatának megfelelően a keresztnévek messze túlnyomó többsége latin (vagy latinosított) formában szerepel a forrásokban, magyar (magyarul írt) nevek csak szórványosan fordulnak elő. Ennek ellenére tanulságos ennek a résznek a lapozgatása, hiszen láthatjuk, hogy mely ne-

vek voltak „divatban”, s a konkrét jegyzőkönyvi helyek vizsgálatával még azt is kideríthetjük, hogy az egyes településeken mely nevek voltak másokkal szemben túlsúlyban.

A férfinevek közül a *Joannes* (János) volt a legnépszerűbb, hiszen 24 hasábot töltenek meg az erre vonatkozó utalások, ezt követi a *Stephanus* (István) és *Franciscus* (Ferenc) 19-19, a *Georgius* (György) és a *Michael* (Mihály) 17-17, a *Petrus* (Péter) már csak 5 hasábbal, de a *Benedictus* (Benedek) is másfél, az *Ignatius* (Ignác) is egy hasábot tölt meg, míg például a *Carolus* (Károly), a *Lucas* (Lukács) és a *Philippus* (Fülöp) adatai csak (szűk) fél hasábnnyit tesznek ki. (Az olyan neveknek, mint pl. *Attila*, *Csaba*, *Szabolcs*, *Zsolt* stb. természetesen még csak nyoma sincs a 18. századi zalai férfinevek között.)

Figyelmet érdemel az a tény, hogy a *Wolfgangus* adatai két (!) hasábon át követik egymást. Ennek két okát feltételezhetjük: egyrészt bizonyára a német anyanyelvűek körében volt népszerű, másrészt viszont minden bizonnyal ez a latinosan írt név takarja a magyar *Farkas* nevet is, melyre az adattárban összesen két utalás található, ám gyanítható, hogy magyar nyelvű (magyar etnikai) környezetben (csak) ez az utóbbi volt használható.

A női nevek körében a *Catharina* (Katalin) vezeti a sort 26 hasábnnyal adattal (és van 19 adat például a *Kata* változatra is), ezt követi a *Judit(h)* 25, majd az *Elisabeth* (Erzsébet) 24 hasábbal, (az utóbbi név *Örse* változatára 23 adat van), de az *Eva* és *Anna* 17-17 hasábjára is e nevek népszerűségére utal (az utóbbinál 9 adatot találunk a *Panna* változatra is). Meglepetés számomra, hogy a *Maria* adatai „csupán” 9 hasábot töltenek meg. Az *Agnes* (10 sor), a *Francisca* és *Gertrudis* (8-8 sor) jobbára német környezetben volt használatos.

A ma, illetve a közelmúltban divatos nevek közül a feltárt területen a 18. században a *Christina* (Krisztina) másfél hasábnnyal, a *Sophia* (Zsófia) és *Veronica* fél-fél hasábnnyal, míg a *Victoria* csupán két sornyi terjedelemben volt „népszerű” (vö. KÁLMÁN 1973: 43–58, LADÓ-BÍRÓ 1998: 18–19).

A helynevek mutatója nemcsak az egyes (egykori és mai) települések nevét tartalmazza, hanem a dűlők, folyóvizek, szőlőhegyek és egyebek megnevezéseit is. Így például megtudhatjuk, hogy *Neszele* egykor falu volt, ma Zalaegerszeg belterületének része; *Nyírlak* egykori pusztája ma Zalagyömörő külterületi része; a *Rába* mellett ez áll: „*fluvius comitatum Castriferrei, Sopron., Jaurinensis*”; a *Rövid-földek* valaha Salomvár falu dűlője volt, de ma már nem él a név; a *Sajka utca* pedig már a 18. században is Keszthely mezőváros utcája volt, miként ma is; stb. Ezzel a mutatóval Ördög Ferenc jó lehetőségeket kínál a történeti mikrotoponímiai kutatásokhoz is.

A szentek és ünnepek mutatója a tisztelettörténeti tájékozódást segíti, s megtudhatjuk, hogy hol kiről vagy miről van valami egyházi vonatkozású objektum elnevezve. Pl. *Árpád-házi Szent Erzsébet* képe vagy szobra volt megtalálható az ukki, a keszthelyi Szent Márton-, a karmacsi, a rezi és valószínűleg a kapolcsi templomban. Ebből a mutatóból megtudhatjuk néhány ünnep magyar megfelelőjét is, így akár kétnyelvű szótárnak is tekinthetjük ezt a részt; pl. *Jesus Christus Transfiguratio in monte Thabor* – *Úrunk színeváltozása* (augusztus 6.), *Maria Virgo Visitatio ad Elisabeth* – *Sarlós Boldogasszony* (július 2.) és fordítva.

A szó- és tárgymutató lényegesen több és tartalmasabb, mint amit e mutatófejezet címe sugall. Az itt található latin keresőszók (és a mellettük álló magyar és német megfelelőik) segítségével ugyanis megismerhetjük a korabeli települések egyházi és világi

intézményeit, ezek felszereltségét, továbbá az adott település lakóinak társadalmi helyzetét, nemzetiségét, foglalkozását – vagyis Ördög Ferenc kaput nyitott a történeti szociológiai vizsgálatok felé is. Az *ancilla* 'szolgálólány' helyzetre például 6, miként az *inquilinus* 'zsellér'-re 9 hasábon sorakoznak az adatok; de láthatjuk azt is, hol volt ökörhajtó (*boarius*), iskolamester (*ludimagister*) stb.

A mutató segítségével megállapíthatjuk, hogy: 1748-ban Sümegen a 21 esztendő *Ferdinandus Stadler* volt a patikus (*apothecarius*); 1745/46-ban Halápon a 19 esztendő *Emericus Klob*-ot elmebetegként tartották nyilván; református (*Calvinista*, másfél hasáb) és evangélikus (*Lutheranus*, két hasáb) felekezetűeket is összeírtak; 1748/50-ben a pusztamagyaródi plébános a 31 éves magyar *Nicolaus Toth* volt, aki a horvát és a német nyelvet is jól beszélte; 1745/46-ban Szentgrót-Polgárvárosban (ma Zalaszentgrót része) élt a 30 éves evangélikus német *Matthias Czopper* és családja, a 40 éves katolikus német *Georgius Kégl* és családja, a 40 éves katolikus német *Thomas Krausz* és családja (és még további 6 német család); 1746-ban Sümegen élt a zsidó *Beniamin Marx* feleségével és négy gyermekével, 1771-ben Kapolcson a kb. 39 éves zsidó *Joannes Nimeth*; 1757-ben Ukkon élt a kb. 20 éves *Michaël Gercsi* községi cigány kovács (*zingarus loci faber*) 26 éves feleségével és 2 éves leányával, 1771-ben Kisvásárhelyen élt a nyolctagú cigány *Boros* család (*zingari*), melynek legidősebb tagja 92 (!) éves volt; 1771-ben Kehidán élt a 25 éves *Adamus Henye* feleségével és leányával, akiket az összeírás *novi coloni*-ként, magyarul 'új telepesek'-ként emleget: ez volt akkor (egyebek mellett) a cigányok „politikailag korrekt” megnevezése. És így tovább.

A mutatók mellékletét alkotja egy kis dossziéfeleség, melyben három térkép és egy 30 lapos füzetecske található: ez utóbbi betűrendben tartalmazza a veszprémi püspöki egyházmegye lelkipásztorkodási helyeit 1771-ben, a források felsorolását, valamint az egész mű összeállításához felhasznált irodalom 41 tételből álló jegyzékét.

8. A családnévek mutatójáról írt közel hat évvel ezelőtti lektori véleményemet a következő szavakkal összegeztem: „...hatalmas és az előző három kötet használatához nélkülözhetetlen munkának tartom a lektorált mutatót, ... megjelenését pedig nagyon várom, sőt várjuk mindazok, akik az írott forrásokból származó adatok (itt: nevek) alapján, Ördög Ferenc munkáit is felhasználva, újabb lehetőségeket kapunk egyház- és családtörténeti, történettudományi, nyelvészeti (névtani, alaktani, hangtani) és általában művelődéstörténeti vizsgálatokhoz”. Ezt a véleményemet a mutatókötet teljes anyagának megismerése még jobban megerősíti!

Az elmúlt években többször is részese lehettem olyan (tudományos) összefüggéseknek, vitáknak, amelyeken egyes résztvevők azt a véleményüket hangoztatták, hogy a különféle pályázati forrásokból leginkább alapkutatásokat kellene támogatni, s az alapkutatás az ő értelmezésük szerint az elméleti jellegű tevékenységet jelenti. Éppen ezért – állították – nem kellene például kódexek, nyelvatlaszok, szótárak, különféle névtárak és hasonló kiadási munkálatait támogatni.

Nos, úgy gondolom, az alapkutatás fogalmát a társadalomtudományok körében még senki sem határozta meg (mert talán nem is lehet...), de úgy gondolom, alapkutatás az a tevékenység, amely révén új összefüggéseket ismerhetünk meg, illetve amely révén olyan művek jönnek létre, amelyek segítségével új összefüggéseket tárhatunk fel.

Úgy gondolom – és a fent leírtak ezt talán bizonyíthatják is –, hogy Ördög Ferenc munkája (nem is próbálok méltató jelzőket keresni...) ez utóbbi értelmezésű alapkutatás

klasszikus példája, és az OTKA nyelvészeti zsűrije bizony nagyon bölcsen döntött, amikor ennek a munkálatnak a támogatásáról határozott.

Irodalom:

- FNESz.⁴ = Kiss Lajos 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Negyedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GERSTNER KÁROLY 2001a. Adalékok a családnevek és keresztnévek összefüggéséhez kisebbségi környezetben. Névtani Értesítő 23: 30–37.
- GERSTNER KÁROLY 2001b. Magyar és német földrajzi nevek Sopron környékén. In: Tanulmánykötet. Főszerk. Kovátsné dr. Németh Mária. Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr. 328–334.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A nyelvjárási régiók. In: Magyar dialektológia. Szerk. Kiss Jenő. Osiris Kiadó, Budapest. 262–316.
- KÁLMÁN BÉLA 1973. A nevek világa. III. kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest.
- LADÓ JÁNOS–BÍRÓ ÁGNES 1999. Magyar utónévkönyv. Vince Kiadó, Budapest.
- MANHERZ, KARL 1977. Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn. Budapest.
- MOLLAY KÁROLY 1982. Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Akadémiai Kiadó, Budapest.

GERSTNER KÁROLY

KERESŐ ÉS MUTATÓ

[CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (CD). Arcanum, 2002; ÖRDÖG FERENC: Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2002. 957 l.]

Száz éven keresztül a magyar középkor történész és nyelvész kutatói körében gyakran felhangzott az óhaj: bárcsak lenne CSÁNKIHOZ mutató! A „Csánki” ugyanis foglommá vált: a történelmi földrajzzal és történelmi névtannal foglalkozók számára csak GYÖRFFY GYÖRGY műve, az eddig 4 kötetben megjelent Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza állítható vele párhuzamba.

Most az Akadémiai Kiadó jóvoltából azonban kézben tarthatunk egy gyönyörű, kötése színében és anyagában a reprint kiadás köteteihez illeszkedő helynévmutató kötetet. Aki azonban megveszi ezt a mutatót, nemcsak ezt birtokolhatja: a kiadó a kötethez mellékletként kínálja CD-n a teljes Csánki alpművet is. Sőt a CD kereső programjával pillanatok alatt hozzájutunk a teljes kiadványból az összes keresni kívánt névalakhoz. Nem túlzás ez? A semmi helyett hirtelen kettő is? Továbbá: ha a CD-ről bármely névalak azonnal kikereshető, nem felesleges-e a könyv alakú mutatókötet? Nem vált-e okafogyottá majd tíz év aprómunkája? Méltán vetődnek fel ezek a kérdések, de az is: van-e értelme a továbbiakban a kézi, hagyományos mutatók készítésének? Megéri-e ez a fáradságot?

Hogy e kérdésekre választ adhassunk, tegyünk néhány próbát!